

УЎТ:633.11.655

**СОЯНИНГ ДОН СИФАТ КЎСАТКИЧЛАРИГА МАЪДАНЛИ
ЎЎГИТ МЕЪЁРЛАРИНИ ТАЪСИРИ**

Мўминов Абдували Акбаралевич к.х.ф.н., к.и.х

abduvali.muminov66@mail.ru

Дон ва дуккакли экинлар илмий тадқиқот институти

Примкулов Авазбек Умнатқулович—мустақил тадқиқотчи

Дон ва дуккакли экинлар илмий тадқиқот институти

@Primqulov_Avazbek

Аннотация: *Мазкур мақолада соянинг маҳаллий нав ва хорижий навини маданили ўғит меъёриларини соя навларининг поя баландлигигамаъданили ўғитлар меъёрларининг таъсирини аниқлаш тўғрисидаги маълумотлар ўрин олган. Тадқиқотнинг объекти сифатида соянинг маҳаллий Хосилдор, нав ва хорижий Селекта-302 нави олинган. Тажрибада: Умуман олганда соя экинига қўлланилган азотли ўғит меъёрини оширилиб борилиши дон таркибидаги мой миқдорини кўпайишига, оқсил миқдорини эса камайишига таъсир кўрсатиши аниқланди.*

Калит сўзлар: *соя, нав, вариант,кўчат, поя, барг, маъданли ўғит, гуллаш, дуккаклаш ,пишиш.грамм,дон,сифат.*

Кириш:Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 23 октябрдаги ПФ-5853—сонли “Ўзбекистон республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020–2030 йилларга мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармонида белгиланган вазифалар ижросини таъминлашда алмашлаб навбатлаб экиш тизимида соя экинини асосий экин сифатида кўшиш, тупроқ унумдорлигини сақлаш ҳамда ошириш мақсадида асосий майдонларда тупроқ унумдорлигини оширувчи соя экинини

етиштириш технологиясини такомиллаштириш, мақбул ўғитлаш меъёрларини белгилаш ҳамда юқори ҳосилдорликка эришиш каби белгиланган вазифаларни бажаришда асос бўлади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 14 мартдаги ПҚ-2832-сонли “2017-2021 йилларда республикада соя экини экишни ва соя дони етиштиришни кўпайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори қабул қилинди.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 24 июлдаги ПҚ-3144-сонли қарор билан 2017 йил 14 мартдаги ПҚ-2832-сонли “2017-2021 йилларда республикада соя экини экишни ва соя дони етиштиришни кўпайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорига қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш бўйича қабул қилинган қарорда “2017-2021 йиллар давомида республикада юқори ҳосилли соя навларини яратиш, бирламчи уруғчилигини йўлга қўйиш, етиштириш ва майдонини кенгайтириш соянинг юқори оқсилли ва мойли навларини танлаш, етиштириш агротехнологиясини ишлаб чиқиш топшириғи берилган.

Республикаimizдаги суғорилиб деҳқончилик қилинаётган тупроқларимизда ўстирилаётган ғўза ва кузги буғдой алмашлаб экиш тизимига асосий экин сифатида соянинг кўшилиши ҳисобига тупроқларимизнинг унумдорлигини сезиларлик даражада яхшиланишига эришиш билан бирга ушбу алмашлаб экиш даласига экиладиган ҳар қандай қишлоқ хўжалик экинларидан олинадиган ҳосилдорлик албатта ортиши барчамизга маълумдир. Алмашлаб экиш тизимига соя экинини киритилиши суғориладиган майдонларда тупроқ унумдорлигини сақланишига ҳам хизмат қилади.

Ҳозирда Республикада суғориладиган турли тупроқ иқлим шароитлари учун экишга тавсия этилган соя навларининг маъдан ўғитлар билан озиқлантириш меъёрлари тўла илмий асосда ишлаб чиқилмаганлиги сабабли етиштирилаётган соя дони саноат талабларига тўла жавоб

бермаяпти, шу жихатдан бугунги кунда Республиканинг турли тупроқ-иклим шароитларида соя навларини маъдан ўғитлар билан озиқлантириш меъёрлари ва муддатларини белгилаш, суғориш режимларини ўрганиш, факторларни соянинг ўсиш ривожланишига, ҳосилдорлик ва дон сифат кўрсаткичларига таъсирини илмий асослаш, биологик хусусиятларини ҳисобга олиб жойлаштиришни ҳамда етиштириш агртехнологиясини ишлаб чиқиш зарурияти туғилмоқда.

Тадқиқот олиб бориш услублари ва тизими: Дала тажрибалари 2020-2022 йиллар давомида Дон ва дуккакли экинлар илмий тадқиқот институтининг Сирдарё илмий тажриба станцияси тажриба даласининг суғориладиган кам шўрланган, бўз ўтлоқи тупроқ шароитида ўтказилди.

Тажриба тизими 12 та вариантдан иборат бўлиб, 4 та қайтариқда жойлашган. Тажриба вариантларида эгат кенглиги 60 см, узунлиги 50 метр. Битта вариантнинг умумий майдони 360 м², ҳисобга олинadиган майдон 120 м². Тажрибанинг умумий майдони 1,73 гектарни ташкил қилди. Тажрибада соя экинини Давлат ресстрига киритилган маҳаллий “Ҳосилдор” ва хорижий “Селекта-302” навлари экиб ўрганилди.

Тажрибада соянинг “Ҳосилдор” ва Селекта -302 навлари асосий экин сифатида уруғ экиш муддати (20 апрелда), кўчат қалинлиги 333 минг туп/га (60 см х 5 см-1) экиш схемасида ўрганилди.

Соя ўсимлигида олиб борилган фенологик кузатувлар “Дала тажрибаларини ўтказиш услубиятлари” (ЎзПТИ 2007), Соя ўсимлигида ўтказиладиган тадқиқотларда олиб бориладиган фенологик кузатувларни ўтказиш ҳамда бирламчи уруғчилик тизимини ташкил этиш бўйича кўлланма” ва Дон ва дуккакли экинлар илмий тадқиқот институтида ишлаб чиқилган илмий услублар асосида ўтказилди.

Натижа ва мунозаралар: Соя дуккакли экинлар орасида дон таркибидаги оқсил миқдорининг юқорилиги билан ажралиб туради. Бундан

ташқари кўп миқдорда мой сақлаши ҳам муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади. Ушбу кўрсаткичларни қай даражада бўлиши соя навларининг биологик хусусиятларига, ташқи муҳит омилларига, етиштириш агротехникасига боғлиқлиги аниқланган. Соя дони таркибидаги мой ва оқсил миқдорларига маъданли ўғит меъёрларининг таъсири бўйича маълумотлар қуйидаги 3.12-жадвалда келтирилган.

Ўтказилган тадқиқотларда соянинг Ҳосилдор навида маъданли ўғит меъёрлари (Р-90, К-60) фонда азотли ўғит қўлланилмаган андоза 1-вариантда дон таркидаги мой миқдори 20,8 фоиз, оқсил миқдори 41,0 фоизни ташкил этган бўлса, азотли ўғит соф холда гектарига 30 кг қўлланилган 2-вариантда мой миқдори 21,1 фоиз, оқсил миқдори 40,6 фоиз, азотли ўғит соф холда гектарига 60 кг қўлланилган 3-вариантда мой миқдори 21,4 фоиз, оқсил миқдори 40,3 фоиз, азотли ўғит соф холда гектарига 90 кг қўлланилган 4-вариантда мой миқдори 21,8 фоиз, оқсил миқдори 39,6 фоиз, азотли ўғит соф холда гектарига 120 кг қўлланилган 5-вариантда мой миқдори 22,2 фоиз, оқсил миқдори 38,3 фоиз, азотли ўғит соф холда гектарига 150 кг қўлланилган 6-вариантда мой миқдори 22,3 фоиз, оқсил миқдори 38,2 фоизни ташкил этганлиги аниқланди.

Соя экини Ҳосилдор навида қўлланилган азотли ўғит меъёрининг вариантлар бўйича 30 кг дан кўпайтирилиши дон таркибидаги мой миқдорини 0,3 фоиздан 1,4 фоизгача ортишига, оқсил миқдорини эса 0,4 фоиздан 2,7 фоизга қадар камайишига сабаб бўлиши аниқланди.

Соянинг Селекта-302 навида ҳам маъданли ўғит меъёрлари (Р-90, К-60) фонда азотли ўғит қўлланилмаган андоза 1-вариантда дон таркидаги мой миқдори 20,9 фоиз, оқсил миқдори 40,8 фоизни ташкил этган бўлса, азотли ўғит соф холда гектарига 30 кг қўлланилган 2-вариантда мой миқдори 21,5 фоиз, оқсил миқдори 40,3 фоиз, азотли ўғит соф холда гектарига 60 кг қўлланилган 3-вариантда мой миқдори 21,9 фоиз, оқсил миқдори 39,5 фоиз, азотли ўғит соф холда гектарига 90 кг қўлланилган 4-вариантда мой

микдори 22,3 фоиз, оксил микдори 38,2 фоиз, азотли ўғит соф холда гектарига 120 кг қўлланилган 5-вариантда мой микдори 22,8 фоиз, оксил микдори 37,7 фоиз, азотли ўғит соф холда гектарига 150 кг қўлланилган 6-вариантда мой микдори 22,9 фоиз, оксил микдори 37,5 фоизни ташкил этганлиги қайд этилди.

1-жадвал

**Соянинг дон сифат кўрсаткичларига маъданли ўғит
меъёрларини таъсири. (2022 йил)**

Вариантлар	Навларнинг номи	Маъданли ўғитларнинг йиллик меъёрлари, кг/га	Мой микдори,		Оксил микдори,	
			%	кг/га	%	кг/га
1	Ҳосилдор	$N_0P_{90}K_{60}$	20,8	466	41,0	918
2		$N_{30}P_{90}K_{60}$	21,1	555	40,6	1068
3		$N_{60}P_{90}K_{60}$	21,4	610	40,3	1149
4		$N_{90}P_{90}K_{60}$	21,8	667	39,6	1212
5		$N_{120}P_{90}K_{60}$	22,2	675	38,3	1164
6		$N_{150}P_{90}K_{60}$	22,3	671	38,2	1150
7	Селекта-302	$N_0P_{90}K_{60}$	20,9	443	40,8	865
8		$N_{30}P_{90}K_{60}$	21,5	538	40,3	1008
9		$N_{60}P_{90}K_{60}$	21,9	593	39,5	1070
10		$N_{90}P_{90}K_{60}$	22,3	649	38,2	1112
11		$N_{120}P_{90}K_{60}$	22,8	659	37,7	1089
12		$N_{150}P_{90}K_{60}$	22,9	655	37,5	1072

Соянинг Селекта-302 навида қўлланилган азотли ўғит меъёрининг вариантлар бўйича 30 кг дан кўпайтирилиши дон таркибидаги мой микдорини 0,6 фоиздан 2,0 фоизгача ортишига, оксил микдорини эса 0,5 фоиздан 3,3 фоизга қадар камайишига сабаб бўлиши аниқланди.

Хулоса: Умуман олганда соя экинига қўлланилган азотли ўғит меъёрини оширилиб борилиши дон таркибидаги мой микдорини кўпайишига, оксил микдорини эса камайишига таъсир кўрсатиши аниқланди.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 23 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020 – 2030 йилларга мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ–5853–сон Фармони.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 14 мартдаги ПҚ-2832-сонли “2017-2021 йилларда республикада соя экини экишни ва соя дони етиштиришни кўпайтириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги қарори. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 14 мартдаги ПҚ-2832-сонли қарор.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 24 июлдаги ПҚ-3144-сонли “ПҚ-2832-сонли қарорига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисидаги” қарори. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 24 июлдаги ПҚ-3144-сонли қарори

4. Х.Н.Атабоева, И.А.Исроилов Такрорий экилган соя навларининг ўсиши, ривожланиши ва ҳосилдорлигига минерал ўғитларнинг таъсири. Шоличилик ва дуккакли дон экинларини ривожлантиришнинг истиқболлари.// Халқаро симпозиум материаллари. Тошкент. 1998. –Б. 27-28.

И.Анорбоев, М.Саттаров “Соя сердаромад экин”. Ўзб. к/х. журнали. 2012. № 5. -Б. 11-12

5. О.Мирзаев, А.Тагаевлар “Такрорий экин сифатида соя етиштириш агротехнологияси”. Агроилм. 2017. № 5. -Б. 32-33.

У.Нематов. “Соя навлари ўсиши, ривожланиши ва дон ҳосилининг суғориш технологияси элементларига боғлиқлиги”. Агроилм. 2017. № 5. -Б. 33-3